

Rozhovor

O duchu demokracie¹

Sofia Näsström

Uppsala Universitet

Sofia.Nasstrom@statsvet.uu.se

Jan Bíba

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

jan.biba@ff.cuni.cz

Kristina Broučková

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

kristina.brouckova@ff.cuni.cz

Ondřej Lánský

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

lansky@flu.cas.cz

Sofia Näsströmová je politická teoretička působící na Uppsala Universitet ve Švédsku. Ve svém výzkumu moderní demokracie se věnuje především problematice reprezentace, lidu a sociální otázce. Kromě řady odborných studií patří k jejím publikacím kniha The Spirit of Democracy: Corruption, Disintegration, Renewal (Oxford University Press 2021) a popularizační monografie Demokrati. En liten bok om en stor sak (Historiska Media 2021). Téma sociální otázky aktuálně rozvíjí v připravované knize Democracy and the Social Question: Sharing Uncertainty in Uncertain Times (vyjde v Cambridge University Press).

¹ Tato práce vznikla v rámci projektu NPO „Národní institut pro výzkum socioekonomických dopadů nemocí a systémových rizik“, č. LX22NPO5101, financovaného Evropskou unií – Next Generation EU (MŠMT, NPO: EXCELES). Translation © Kristina Broučková.
DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2024.4r.695>.

Rozhovor se uskutečnil 19. října 2023 při příležitosti přednášky Sofie Näsströmové na téma „How Do Democracies Die? A Reappraisal“, konané v Akademickém konferenčním centru – AKC 16. října 2023.

Kristina Broučková (K.B.): *Pro debatu o demokracii je už řadu let příznačné, že se teoretici pokouší určit příčiny „krize demokracie“ a nalézt z ní východiska. V knize The Spirit of Democracy: Corruption, Disintegration, Renewal² tvrdíte, že skutečnou hrozbu představuje zkrslá idea o demokracii, kvůli které degeneruje její schopnost dané krizi čelit. Zatímco mnoho autorů se uchýlilo k ideji „lidu“ v naději, že se skrze ni podaří demokracii oživit, podle vás je idea „suverénního lidu“ to, co degeneraci demokracie způsobuje. V čem je idea „suverénního lidu“ pro demokracii problematická a jak ji oslabuje tváří v tvář krizi?*

Sofia Näsström (S.N.): Domnívám se, že tato otázka se dá nejlépe zodpovědět pomocí jiné otázky: Na jakém základě zprostředkováváme soupeření mezi proklamací o tom, kdo je to „my, lid“? Problém je v tom, že pokud se držíme ideje suverénního lidu jako základu demokracie, neexistuje způsob, jak takový konflikt demokraticky rozsoudit. Narazíme totiž na paradox (jehož autorství je často připisováno Rousseauovi, ale já se domnívám, že nesprávně). Tento paradox spočívá v tom, že suverénní lid nedovede objasnit své vlastní ustavení. Navzdory suverenitě, jež z něj činí jediný zdroj demokratického práva, postrádá lid legitimitu, která by jej k tomu kvalifikovala. Kvůli tomu se ocitáme v bludném kruhu nebo nekonečném regresu. Proto mnoho autorů dospělo k závěru, že tváří v tvář konfliktům, které jsou vedeny o to, kdo jsme „my, lid“, a které v dnešní době v důsledku debat o separatismu, migraci, populismu, klimatické krizi a globalizaci nabírají na síle, je demokracie bezradná. Jak píše Wendy Brownová, nemáme proto jinou možnost než se podvolit praktikám „nedemokratické správy“.³

Netřeba dodávat, že tato odpověď je hluboce neuspokojivá. Namísto toho, aby nabídla návod k oživení demokracie, vytváří prostor k užití síly nebo zneužití dominance při řešení těchto konfliktů. Proto si myslím, že idea suverénního lidu ohrožuje demokracii. Navozuje totiž dojem, že demokracie potřebuje ke svému oživení autoritu v podobě vnější síly nebo „silného lídra“.

2 Näsström, S., *The Spirit of Democracy: Corruption, Disintegration, Renewal*. Oxford, Oxford University Press 2021.

3 Brown, W., *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York, Zone Books 2015, s. 209.

Navíc si myslím, že idea suverénního lidu oslabuje demokracii ještě dvěma dalšími způsoby. Začneme tím, že nám neposkytuje žádné teoretické východisko ke studiu a posouzení toho, zda je lid demokratický. Představme si, že se lid prohlásí za suveréna a jako vůdce si pak zvolí zkorumpovaného autokrata, kterému předá moc. Právě to se už bohužel odehrává v demokraciích nedaleko vás. Musíme snad nutně přijmout, že je to demokratické? No, pokud se upneme k ideji, že demokracie stojí na suverénním lidu, pak odpověď musí být „ano“. Suverénní lid by měl dostat, co chce; o tom přece demokracie je.

Pokud ale opustíme ideu suverénního lidu jako zdroje demokracie a obrátíme se ke koncepci demokracie jako ducha, zjistíme, že lid sám o sobě demokratický není. Vše záleží na tom, jaký duch pohání jeho jednání a úsudek. Zvolí-li si lid do čela zkorumpovaného autokrata, bude k tomu dohnán spíše strachem, patriotismem nebo statusovou úzkostí než emancipací, o níž tvrdím, že je duchem moderní demokracie.

Za druhé, podřídíme-li demokracii ideji suverénního lidu, redukuje její smysl na otázku, kdo a jak vládne. Už se neptáme, jak se stáváme demokraticky smýšlejícím lidem. Podle mě musíme nejprve rozšířit rámec našeho uvažování a začít demokracii chápat jako politickou formu života zahrnující obojí, politično i sociálno, abychom v dnešním světě dokázali rozpoznat příčinu eroze demokratických praktik a ideálů.

K.B.: *Zmínila jste pojmy „duch demokracie“ a „demokracie jako politická forma života“. Ve své knize se opíráte především o Montesquieuovo dílo, s jehož pomocí tyto koncepty rozvíjíte. Můžete vysvětlit, jak je používáte a v čem se pojetí demokracie jako ducha odlišuje od jiných pojetí?*

S.N.: Když říkám, že demokracie je duch, inspiruji se v Montesquieuově díle *O duchu zákonů*.⁴ Tato kniha je známá zejména díky tezi o dělbě moci na zákonodárnou, výkonnou a soudní. Její vlastní obsah je ale tvořen především rozvahou nad rozdíly mezi jednotlivými politickými formami a nad tím, čím se udržují při životě a díky čemu přetrvávají v čase.

Montesquieu použil koncept ducha při studiu jednotlivých politických forem, jako jsou despotie, monarchie a republiky, aby skrze něj zachytil *dva* aspekty: tím prvním je „povaha“ politické formy, tedy v zásadě odpověď na otázku, kdo a jak vládne. V despotii vládne arbitrárně bez zákonů despot. V monarchii vládne božským právem a s pomocí šlechty král. V republice si vládne lid přímo z náměstí.

4 Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů I*. Přel. H. Fořtová. Praha, OIKOYMENH 2010; a Montesquieu, Ch. L., *O duchu zákonů II, Obrana ducha zákonů*. Přel. H. Fořtová. Praha, OIKOYMENH 2015. Pozn. red.

Druhým a důležitějším aspektem ducha je ale „princip“, který pro danou vládu vytváří podmínky, tj. to, čím se vláda udržuje a díky čemu přetrvává. Strach je životní mízou despotie. Přiměje každého, aby se podřídil vůli despoty a zdržel se protestu a politického jednání. Honba za ctí a statusem stojí v základech monarchie, neboť právě tyto dva atributy totiž stvrzují a konzervují rozdíly mezi sociálními třídami. Republika přetrvává díky občanské cnosti či patriotismu, které lidi nutí postavit se za zemi a její zákony.

Klíčové je, že při kategorizaci politických forem *nestačí* studovat, kdo a jak vládne, jak to v současnosti dělá většina politických teoretiků. Je třeba se zaměřit také na princip, který podněcuje jednání lidí a fungování institucí, neboť právě ten má moc buď posílit, nebo podryvat danou politickou formu.

Pro Montesquieua je důležité také to, že strach, statusová úzkost a patriotismus neposilují pouze moc despoty, krále nebo lidu. Zasahují do všech aspektů každodenního života všech lidí žijících v dané společnosti. Ovlivňují společenské normy, zvyky, chování, ale i otázky vzdělání, blahobytu či postavení žen. Dnes bychom k nim navíc mohli přidat například otázky týkající se práce, bydlení či občanství.

Z toho důvodu používám pojem „politická forma života“. Chceme-li pochopit, jak dochází k degeneraci i obnově demokracie, musíme se soustředit na dění v sociální sféře. To totiž předurčuje povahu politické formy. Podle mě tedy leží jádro problému právě tady. Podstatné je, zda naše jednání v každodenním politickém a společenském životě vychází ze strachu, statusové úzkosti, patriotismu nebo z emancipace, a také to, k jaké formě jednání nás *pozvazují* současné zákony, instituce a politiky.

Jan Bíba (J.B.): *Ke klíčovým pojmům, jejichž prostřednictvím demokracii jako politickou formu života definujete, patří kromě kategorie „ducha“ také rovnost, nejistota a emancipace. Můžete vysvětlit vztah mezi nimi a to, jak vám umožňují redefinovat koncept demokracie?*

S.N.: Ve své knize vycházím z Montesquieuova pojmového slovníku, díky němuž mohu rozvíjet úvahy o politické formě, kterou on sám neměl příležitost zažít, tedy o moderní demokracii. Duchem moderní demokracie, tj. duchem, jenž musí být povzbuzován zákony, institucemi i politikami a musí být také uváděn v život samými občany, je emancipace.

Co mám přesně na mysli, mluvím-li o emancipačním duchu? V souvislosti s ním bych ráda zdůraznila dvě věci. Za prvé, odstranění vnějších autorit – božských, přirozených a historických – revolucemi, které propukly na sklonku 18. století, vyvolalo fundamentální nejistotu ohledně budoucnosti. V demokracii nejistotu krotíme tím, že ji sdílíme a rovnoměrně ji rozdělujeme mezi sebe; toto rovné dělení se vztahuje na svobodu, kterou tato nejistota

přináší, i na odpovědnost, jež je s tím spojená. To nás osvobozuje od toho, aby bylo o cíli a směřování společnosti rozhodnuto za nás.

Za druhé, právě proto, že budoucnost je nejistá, nám tato svoboda dovo-luje selhat v našich úsudcích a rozhodnutích a začít znovu (proto také zřizujeme instituce umožňující opakované přerozdělování moci: jako názorný příklad si můžeme uvést například volby).

J.B.: Připomínáte, že se před námi v důsledku nastalé nejistoty rozevírá propast svobody i propast odpovědnosti. Ve světle tohoto klíčového tvrzení se ovšem zdá, jako by naše postoje k takovým událostem, jako jsou uprchlická krize nebo klimatická změna, nasvědčovaly spíš tomu, že jako demokratičtí občané v našich úsudcích a rozhodnutích často selháváme, neboť nároky, jež na nás nutnost překonání obou propastí vznáší, jsou velmi vysoké. Jsme jako demokratičtí občané předurčení selhávat?

S.N.: Myslím si, že úsilí o udržování moderní demokracie je velmi obtížné a náročné. Musíme si uvědomit, že to není snadné, že to není procházka růžovým sadem. Moderní demokracie, jak ji chápu já, je odvislá od nejistoty, což je pro nás zároveň osvobozující i náročné. Zbavuje nás to určité nevinnosti, jelikož můžeme svobodně měnit naše poměry; není zde nikdo, koho bychom mohli oslavovat nebo obviňovat za to, že se něco nepovede. Svoboda získaná tímto způsobem na nás tedy klade poměrně vysoké nároky. Znamená to, že na všem, co děláme – nebo neděláme – záleží. Jednání je stejně důležité jako zdržení se jednání. Jakmile si tuto skutečnost uvědomíme, může být obtížné se s ní sžít, neboť se takřka okamžitě začínají vynořovat otázky: „Co můžu dělat? Nemám žádnou moc?“ A s nimi i související pocit: „Jsem bezmocná.“

Pokud si mohu dovolit spekulovat, zdá se mi, že není náhoda, že tento pocit bezmoci dnes zažívá mnoho občanů. V posledních třiceti letech jsme byli svědky expanze politického života z národní na globální úroveň. Vezměme si například jen problémy, které jste zmínil – migraci a klimatickou změnu. Jsou dokladem toho, jak se svět zvětšil. Současně však sledujeme i krátkozrakou individualizaci politiky. Mnoho demokracií privatizovalo nejistotu, která má být rovnoměrně sdílená a rozdělována. Výsledkem je politická únava. Tato ošemetná situace je ovšem zároveň i poměrně zajímavá. Může totiž vést k erozi, ale i k oživení demokracie.

Na jedné straně může být nejistota a únava zneužita k pokusům o dosažení autoritářských cílů. Může být přeměněna například ve strach nebo vyústit v novou formu despotismu. Může být využita ve prospěch lásky k vlasti na úkor lásky k demokracii. Může být také zneužita k tomu, aby proti sobě štvála jednotlivce a nechala je soutěžit o společenský status a finanční zabezpečení, což způsobí, že se rozdíly mezi třídami budou jevit jako přirozené

a legitimní. Právě k tomu podle mě došlo v éře neoliberalismu. V jeho rámci se vytvořil prostor, který podněcuje výlučnost a sebe-propagaci, vlastně takovou „poptávku po monarchii“.⁵

Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že podstata moderní demokracie spočívá právě v tom, jak se s nejistotou vyrovnáváme. Namísto toho, abychom podlešli strachu, patriotismu nebo statusové úzkosti, můžeme této situace využít a emancipovat se. Můžeme sdílet a rozdělovat stávající nejistotu ohledně budoucnosti rovnoměrně, ať už posílením globálních institucí zabývajících se migrací a klimatickou změnou, nebo osobním zapojením do nových sociálních hnutí a politických stran, které se mobilizují napříč konvenčními společenskými děleními (mladí a staří, pracující třída a střední třída, většinové obyvatelstvo a imigranti).

J.B.: *Zmínila jste význam institucí. Řada teoretiků je toho názoru, že se mnoho tradičních demokratických institucí a nástrojů, jako jsou volby, vyčerpalo, neboť už nedovedou reprezentovat současné společnosti. Tomu se ve svém díle věnuje například Pierre Rosanvallon. Vy však ve své knize volby v jistém smyslu obhajujete. Mohli bychom se u toho na chvíli zastavit?*

S.N.: Jsem toho názoru, že dříve než začneme volby obhajovat, musíme porozumět tomu, co v kontextu demokracie znamenají. Ve své knize *The Spirit of Democracy: Corruption, Disintegration, Renewal* tvrdím, že se nám nepodařilo zachytit, v čem spočívá radikálnost voleb a proč nás naplňují nadějí. V literatuře totiž převažuje liberální a republikánská tradice. Diskuze mezi nimi pak vypadá takto: volíme, protože do funkcí chceme vybrat ty lepší z nás, nebo proto, abychom dosáhli kolektivní sebevlády? Pořádáme opakující se volby, protože chceme zhodnotit výkon svých reprezentantů a volat je k odpovědnosti, nebo s jejich pomocí chceme vyvolat vůli suverénního lidu a s každými dalšími volbami ji aktivovat?

Domnívám se, že ani jedna z obou interpretací – ani liberální, ani republikánská – neporozuměla demokratické povaze voleb. Volíme proto, abychom každý rovným dílem utvářeli nejistou budoucnost – to je obsaženo v hesle „Jeden člověk, jeden hlas“ –, a pořádáme opakující se volby, abychom si mohli dovolit selhat v našich úsudcích a rozhodnutích a ponechali si svobodu začít znovu. Například takto: „*Dříve jsem si myslela, že ropa a uhlí jsou dobrá věc, ale teď už chci svět bez fosilních paliv.*“

Tragičnost současné situace spočívá v tom, že liberální interpretace (nebo možná její pokřivená verze) začala v politice převládat a zahrnula i mediální logiku, která ji doprovází. Volby jsou dnes redukovány na taktickou hru mezi

5 Näsström, S. – Kalm, S., A Democratic Critique of Precarity. *Global Discourse*, 5, 2015, No. 4.

politiky, v níž se vše točí kolem výhry v příštích volbách. Není divu, že lidé politiky čím dál tím více opovrhují a jsou ze stávající situace vyčerpaní. Tím se také vytváří úrodná půda pro pravicově populistické síly, které slibují, že „zatočí“ s korupcí.

Volby tedy přímo neobhajuji. Říkám, že pokud nás mají emancipovat, musíme je začít chápat jinak než dosud. Aby mohly ztělesňovat emancipačního ducha, musí být ukotveny spíše ve stranách než v lídrech, musí v nich být představovány dlouhodobé politické vize a samy strany si musí ujasnit, co v současných podmínkách znamená liberální, socialistická a konzervativní ideologie. Měla bych také dodat, že jakkoli jsou volby pro moderní demokracii nesmírně důležité, nejsou jedinou institucí, o které lze z demokratického hlediska uvažovat.

K.B.: *V současnosti rezonuje v teoriích politické reprezentace pojem ne-elektorální reprezentace. Prostor, v jehož rámci mohou lidé tvrdit, že někoho reprezentují, aniž by byli nuceni svůj claim, tedy oprávněnost svého tvrzení a z něj vyplývajícího nároku, prověřit prostřednictvím volební procedury, se především díky možnostem digitálních platforem rozšířil. Současně s tím však vyvstává otázka: Jakým jiným způsobem lze garantovat demokratickou reprezentaci, pokud se procedur zřekneme? Může k řešení tohoto dilematu přispět emancipační duch a sloužit v těchto případech jako demokratické kritérium? Pokud ano, tak jakým způsobem?*

S.N.: Reprezentace původně znamená re-representovat, tj. zpřítomňovat, – v našem případě lidi v politice, přestože nejsou přítomni osobně. Demokratické této představy vyústila v zavedení procedury voleb, která měla zajistit, že se reprezentanti budou řídit mandátem reprezentovaných. Spolu s globalizací politiky ovšem narůstá frustrace z toho, že reprezentativní demokracie zůstává redukována na národní parlamenty.

Vzhledem tomu, jak ekonomická moc prosperuje bez ohledu na hranice národních států a jak zatím nikdo nepočítá s tím, že by měly být v blízké budoucnosti zavedeny volby na globální úrovni, vyvstala aktuálně myšlenka ne-elektorální reprezentace a její oprávněnosti. Klademe si tedy otázku: Může být někdo reprezentantem, aniž by byl zvolen?

Klasický příklad je zpěvák Bono, který předstoupil před oficiální reprezentanty zemí G7 s projevem o chudobě, v němž explicitně tvrdil: „Reprezentuji mnoho lidí v Africe.“ Ti lidé jej o to nežádali, ale tím, že se prohlásil za jejich reprezentanta, „zpřítomnil“ problém chudoby v Africe v diskuzi na jednání představitelů zemí G7. Tento typ jednání Michael Saward označuje jako „vznášení reprezentativních claimů“. Často se odehrává i na digitál-

ních platformách. Mnoho autorů tomu přikládá legitimizační funkci proto, že to napomáhá k utváření nových politických subjektů.

Já se domnívám, že mají zčásti pravdu. Mají pravdu v tom, že reprezentativní claimy mohou být demokratické. Mají však pravdu jen částečně, neboť se drží logiky, kterou Montesquieu připisuje povaze politiky. Pokud přijmeme na ducha zaměřenou koncepci demokracie, nemůžeme už demokracii redukovat na otázku, kdo a jak vládne. Musíme zohledňovat také princip, který pohání naše činy a fungování institucí. Princip emancipace je zdroj jak jednání, tak i souzení. Může nás přimět jednat určitým způsobem a ne jiným, ale může také sloužit jako kritérium k rozlišení demokratických a nedemokratických claimů. Jak?

Jak už jsem řekla, emancipujeme se, pokud sdílíme a rovnoměrně si rozdělujeme nejistotu a zároveň si ponecháváme prostor k selhání i svobodu začít znovu tváří v tvář nečekané změně. V dnešní době zažíváme mnoho nejistoty (spojené s migrací, klimatickou změnou, válkou, AI, kapitalismem), která překračuje národní hranice. V principu to znamená, že samozvaní reprezentanti upozorňující na tyto nejistoty mohou být stejně demokratičtí jako ti, kteří jsou autorizovaní národním elektorátem (jak už jsem ale zmínila, ani volební procedury samy o sobě nejsou nezpochybnitelnou zárukou).

Podle mého názoru je však bezpodmínečnou podmínkou vznášení demokratických ne-elektorálních požadavků a nároků to, že jejich samozvaní reprezentanti nikdy nesmí zneužívat obavu z budoucnosti a dychtění po „bezpečnosti“ například tím, že veškerou moc koncentrují ve svých rukou, nebo tím, že nám budoucnost „ukradnou“ de-legitimizováním opozice.⁶ Narušilo by se tím kritérium, podle něhož v demokraciích usilujeme o vytváření institucí, jež rozdělují nejistotu ohledně budoucnosti rovnoměrně a umožňují nám začínat znovu tváří v tvář nečekaně se vynořivším sociálním změnám.

J.B.: Zmínila jste, že volby neobhajujete, ale pokoušíte se objasnit, o čem jsou. Mně se ovšem zdá, že vzhledem k principu „jeden člověk, jeden hlas“ jsou základním nástrojem, díky němuž můžeme nejistotu sdílet a rovným dílem rozdělovat. Připomněla jste také příklad Bona, na němž Saward ukazuje rozdíl mezi legitimním a demokratickým claimem. Tyto dva claimy se liší v tom, že zatímco v případě demokratického claimu by jej měli přijmout za svůj lidé, na něž je odkazováno (tj. chudí v Africe, zůstaneme-li u příkladu s Bonem), v případě legitimních claimů závisí uznání na publiku (tj. zástupcích globálního severu).⁷ Zdá se mi, že volby jsou v takovém případě vhodným způsobem, jak může daná sku-

6 Zuboffová, S., *Věk kapitalismu dohledu. Boj o budoucnost lidstva u nové hranice moci*. Přel. S. Ficová. Praha, Argo 2022.

7 Saward, M., *The Representative claim*. Oxford, Oxford University Press 2010, s. 145–151.

pina lidí, o níž se jedná, claim buď přijmout, nebo odmítnout. Jinými slovy, lze v demokracii myslet demokratickou reprezentaci bez voleb?

S.N.: Ano, demokratická reprezentace může existovat bez voleb. Myslím, že se tím vracíme k první otázce našeho rozhovoru, tj. k rozdílu mezi koncepcemi demokracie postavenými na jedné straně na suverenitě a na straně druhé na duchu. V prvním případě existuje suverénní lid formálně a ústavně. Víme, kdo je to „my, lid“, neboť je předem vymezený. Druhý případ nás staví před otázku, zda takto vymezené skupiny lidí přistupují k současné nejistotě demokraticky, nebo se demokratickým principům spíše staví na odpor?

Domnívám se, že reprezentativní claimy jsou legitimním způsobem formování politických subjektů, protože nás upozorňují na vznik nových vazeb a sdílených zájmů, které se formují napříč již existujícími voličskými základnami. Abychom však odlišili demokratické reprezentativní claimy od těch nedemokratických, musíme si položit doplňující otázku. V jakém duchu jsou vznášeny? Vycházejí ze strachu, statusové úzkosti, patriotismu, nebo emancipace? To totiž předurčuje politické formy života a naznačuje, co nás bude čekat dál.

Ondřej Lánský (O.L.): *Rád bych Vám nyní položil ještě poslední otázku. Po druhé světové válce se celosvětově rozšířily demokratické systémy v kombinacích se silným sociálním státem. To vedlo k posílení emancipačního ducha uvnitř institucí i v jednání občanů. Tento vývoj lze konceptualizovat jako pokračování modernizace, tedy jako řadu hlubokých strukturálních změn na cestě od tradiční k moderní společnosti. Pokud navíc konceptualizujeme nejistotu jako esenciální podmínku modernity, pak se Vaše tvrzení, že demokracie dovede tuto nejistotu rovnoměrně rozdělovat, a činit tak snesitelnější, zdá být velmi přesvědčivé. Jakým způsobem by bylo možné Vaši teorii demokracie kombinovat s obecnějšími modernizačními teoriemi?...*

S.N.: Teorie emancipačního ducha je teorií moderní demokracie v tom smyslu, že bere v potaz nejednoznačnost modernizačního procesu. Na jednu stranu tento proces lidi vymanil z područí tradičních autorit. V devatenáctém a dvacátém století můžeme sledovat úsilí řady hnutí, která si toto vytyčila za cíl: dělnická hnutí, ženská hnutí, mírová hnutí, hnutí za lidská práva a další. Tato hnutí demokracii spojovala s pokrokem a změnou. Původní kolektivní emancipační proces ale nyní paradoxně vyústil v proces individualizace, která uspořádání společnosti ohrožuje. Tento proces ve svých pracích popisuje a analyzuje například Ulrich Beck. V pozdní modernitě se tento proces

navíc radikalizoval a společnost přetvořil do podoby, kterou Andreas Reckwitz nazývá „společností singularit“⁸

K vaší otázce bych navíc chtěla podotknout ještě dvě věci. Za prvé je třeba zdůraznit, že ačkoli je emancipační duch orientován do budoucnosti a nese v sobě naději na lepší život, je rozdíl mezi tím, jak o budoucnosti můžeme smýšlet: buď jako o progresu, nebo jako o nejistotě. Moderní demokracie podle mé konceptualizace nikdy nebyla moderní v onom prvním slova smyslu, pakliže si pod modernizací nebo progresem představíme jakýsi automatizovaný proces nebo filosofii dějin. Důraz na nejistotu naopak svědčí o tom, že ve vztahu k našemu jednání a institucím je budoucnost kontingentní. Věci se mohou pokazit. Jak jsem už řekla, toto zjištění nás může vystavit poměrně vysokým nárokům.

Za druhé, právě proto je důležité zdůrazňovat, že duch demokracie není výhradně politickou otázkou, ale je i otázkou sociální. Nejistota, kterou vnímáme v politice, je založená na stejném principu jako ta, kterou zakoušíme v našem každodenním životě uvnitř společnosti. Vezměme si například AI, která staví parlamenty a média, ale i obyčejné občany před nové otázky: přijdou kvůli AI o práci, nebo se mi díky ní naopak naskytne práce nová?

Rozkvět mnoha demokracií po druhé světové válce byl dán tím, že jejich reprezentace vnímaly propojení mezi politickým a sociálním. Když spojily demokracii se sociálním státem, uznaly přímo i nepřímo dvě věci: za prvé, odstranění tradičních autorit otevřelo stavidla nejistotě, jež se týkala cíle a směřování společnosti. Za druhé, pokud chceme, aby demokracie vzkvétala, musíme tuto nejistotu přijmout, ale také ji krotit, a to jak v politice, tak v sociální sféře. To už je ale jiný příběh – pro jinou debatu, pro jinou knihu.⁹

K.B., J.B., O.L.: *Děkujeme Vám za rozhovor.*

S.N.: Budu se těšit na případná další setkání a debaty s vámi všemi.

8 Reckwitz, A., *The Society of Singularities*. Cambridge, Polity Press 2020.

9 Näsström, S., *Democracy and the Social Question: Sharing Uncertainty in Uncertain Times* (připravované).